

Význam zahrádkářských kolonií v urbanizované krajině města Brna.

Antonín Buček

Zahrady a sady jsou trvalými vegetačními formacemi s převahou dřevin, takže kromě významu produkčního mají v městské krajině významné stabilizační účinky. Podle starších údajů (1988) zaujímaly zahrady a sady 10,5% plochy katastrálního území města Brna. Pro srovnání: lesy zaujímaly 28,1% a louky a pastviny pouze 1,6%. Význam zahrad a sadů v urbanizované krajině města Brna vyplývá tedy již z toho, že tvoří čtvrtinu plochy trvalých vegetačních formací. Převažují zahrádkářské kolonie s druhově pestrým sortimentem ovocných dřevin, často s významným podílem teplomilných druhů (meruňka, broskvoň, vzácně i mandloň), s jednotlivými okrasnými stromy a keři, obvykle introdukovaných druhů. Zahrádkářské kolonie, které byly původně zakládány především na okraji města, jsou v současné době často obklopeny souvislou městskou zástavbou.

Zahrádkářské kolonie se nesporně vyznačují neobvykle vysokou druhovou rozmanitostí rostlin i živočichů. Naprosto převládají pěstované druhy rostlin, proto je jejich význam z hlediska přirozeného fytozooceonu krajiny dosti malý. Výjimku tvoří některé části zahrádek, kde se zachovaly zbytky populací vzácných druhů travnatých pastvinných lad (např. koniklec velkokvětý v zahrádkách navazujících na přírodní památku Netopýrky v Komíně). Zahrádky mají ovšem velmi důležitý význam z hlediska genofonu ovocných stromů, především ty, které mají charakter vysokokmenných sadů a kde jsou pěstovány tradiční odrůdy ovocných dřevin, které v současném velkovýrobním sadařství ustupují. Vzhledem k vysokému podílu stromů a keřů a druhovému bohatství pěstovaných i planě rostoucích rostlin nachází v zahrádkářských koloniích ekologickou niku řada druhů volně žijících živočichů, z obratlovců především ptáků, některých druhů plazů (např. ještěrka obecná) a obojživelníků (např. ropucha obecná). Existence zahrádek je také pravděpodobně podmínkou udržení relativně bohaté městské populace ježka východního a také mnoha druhů bezobratlých, především hmyzu. Živočišné druhy nacházejí v zahrádkách nejen dobré potravní možnosti, ale i úkryt. Souhrnné údaje o významu zahrádek pro biodiverzitu chybí, i když by si tento zcela specifický biotop zasloužil podrobný průzkum.

Zcela nesporný je také psychosociální (estetický, rekreační) význam zahrádek. Zahrady, sady a zahrádkářské kolonie plní v městském prostředí Brna některé funkce parků. Dávají každodenní možnost ke sblížení s přírodou, možnost stálého pozorování periodických a cyklických změn, od jara do zimy umožňují sledování neustálých proměn přírody a životních dějů. Svou pestrostí vytvářejí vhodný kontrast k unifikovanému jednotvárnému městskému prostředí. Psychosociální význam zahrádek pochopitelně vzrůstá s jejich průchodností, ale i areály zahrádkářských kolonií zcela pro veřejnost neprůchodné významně přispívají ke zvýšení pestrosti obrazu městské krajiny a příznivě ovlivňují krajinný ráz Brna.

Sociální význam zahrádkářských kolonií již v současné době zcela jistě převyšuje tradičně zahrádkáři zdůrazňovaný význam produkční. Péče o zahrádky poskytuje vlastníkům či uživatelům, jejich rodinám a přátelům smysluplné naplnění volného času v relativně přirozeném prostředí bez typických urbánních stresů. Poskytuje jim v městském prostředí jedinečnou příležitost k tvořivé práci s přírodními prvky, dříve samozřejmou pro venkovskou populaci. Vzhledem ke stárnutí městské populace, zvyšování počtu důchodců a zvětšování množství „volného“ času bude sociální význam zahrádek v budoucnu pravděpodobně vzrůstat.

Zahrádky a zahrádkářské kolonie jsou na území města Brna velmi rozmanité. Proto není dosud zpracována ani jejich typologie z hlediska významu v městské krajině, která by umožnila v podrobném měřítku diferencovat na území města jednotlivé zahrádky a celé

kolonie. Základním rozlišovacím znakem pro typologii zahrádek je velikost a charakter staveb na jejich území a poměr reálně zastavěné plochy k ploše rostlinného krytu.

Tradiční zahrádkářské kolonie charakterizují malé zahradní domky (přízemní obvykle dřevěné stavby s obvodem 4x4 m). Složení vegetačního krytu je velmi pestré, obvykle celou plochu zaujímají ovocné dřeviny s velmi různorodým sortimentem odrůd. Z ekologického hlediska nejcennější jsou vysokokmenné dřeviny, poskytující vhodnou potravní, hnízdní a úkrytovou ekologickou niku řadě druhů živočichů. Pod ovocnými stromy a keři bývají kulturní a někdy i polokulturní travinná společenstva, případně jsou tyto plochy využívány jako polní záhony pro pěstování zeleniny či brambor. Takřka vždy je část plochy využita pro pěstování různorodého sortimentu okrasných keřů a bylin. V některých zahrádkách vznikly plošně malé, ale druhově velmi pestré a hodnotné květinové záhony a upravená alpina se skalničkami. Vysazována a pěstována je i řada druhů, které patří mezi druhy ohrožené podle Červeného seznamu flóry ČR (nejčastěji koniklec velkokvětý, bledule jarní, sněženka podsněžník, modřeneček hroznatý). Ve vhodných podmínkách se některé z těchto druhů samovolně šíří a na zahradce vznikají jejich malé životaschopné populace. Některé z takových zahrádkářských kolonií v Brně lze označit za historické struktury krajiny, tvořící nedílnou a cennou součást brněnského „genia loci“. Patří k nim například malá zahrádkářská kolonie v sousedství nemocnice na Červeném kopci. K historicko-kulturně cenným strukturám patří nesporně zahrada sochaře Jana Šimka ve svahu nad pisáreckou kotlinou, kde vznikají jeho dřevěné sochy.

Část lokalit v zahrádkářských koloniích má spíše charakter chatových osad. Stavby jsou obvykle rozlehlejší, umožňující trvalejší pobyt. Dost často jsou chaty a chatky doprovázeny dalšími objekty (garáže, přístřešky, kůlny, bazény, altány, houpačky) plocha trvalé vegetace zahrad a sadů je zmenšena. Oproti tradičním zahrádkám je odlišné i složení vegetačního krytu. Větší zastoupení mívají okrasné dřeviny, především jehličnany (nejčastěji smrk pichlavý, jalovec, tuje a cypřišky), takřka nikdy nechybí nízké „sekačkové“ trávníky. Chatové zahrádky často zvolna anebo skokově přecházejí do následující kategorie zahrádek s objekty trvalého bydlení. Příkladem jsou např. zahrádkářské kolonie v okolí Žebětínského rybníka nebo v bystrckém údolí potoka Rakovce (Údolí oddechu).

Zahrádky a části zahrádkářských kolonií s objekty trvalého bydlení ztrácí tradiční charakter a význam a stávají se součástí plíživou urbanizací vzniklé „sídelní kaše“. Plocha trvalých vegetačních formací je výrazně snížena, zastavěná plocha často převažuje nad plochou zahrad a sadů, zvyšuje se podíl okrasných dřevin a nízkých trávníků. Ekologická, psychosociální a sociální funkce těchto lokalit je podstatně snížena, v nejlepších případech se blíží významu vilových čtvrtí.

Velmi různorodou kategorii tvoří dlouhodobě nevyužívané zahrádky. Vyskytují se sporadicky ve většině zahrádkářských kolonií. V některých dochází k rozvoji invazních neofytů, především zlatobýlu kanadského či zlatobýlu obrovského, v některých nacházíme různá stádia spontánní sekundární sukcese domácích planě rostoucích druhů rostlin. V blízkosti zdrojů diaspor v nich nastupují někdy i lesní dřeviny.

Další méně zastoupenou kategorií jsou sady a zahrady bez stavebních objektů, které se vyskytují obvykle v oblastech původního venkovského osídlení na okraji města a jejich zachování je cenné pro venkovský krajinný ráz těchto území.

Pro úplnost je třeba se zmínit o intenzivních sadech, pěstovaných na černém úhoru. Jejich plocha na území města Brna není velká, ekologickým působením se blíží orné půdě.

Plochu zahrad, sadů a zahrádkářských kolonií není možné automaticky považovat pouze za rezervu stavebních pozemků. Současné lokality je třeba diferencovat podle jejich stavu a významu v městské krajině. Z této diferenciace by měl vycházet návrh jejich budoucího využití. Některé tradiční zahrádkářské kolonie nesporně zaslouží trvalé zachování jako historické struktury krajiny, další je vhodné ponechat vzhledem k jejich ekologickému,

psychosociálnímu a sociálnímu významu v současné městské krajině. Zahrádkářské kolonie v lokalitách navrhovaných skladebných součástí územních systémů ekologické stability krajiny, především regionálních biocenter (např. Žabovřeské louky) tvoří územní rezervu a vhodné východisko pro budoucí přeměnu na přírodě blízké vegetační formace. Část zahrádek v oblastech, kde je předpokládána zástavba, by měla být ponechána jako územní rezerva pro budoucí parky. Příklad Arboreta a botanické zahrady MZLU v Brně ukazuje, že přeměna zahrádek na parkové plochy je nejen možná, ale i velmi výhodná. Zcela jistě je účelné některé vhodné plochy zahrádek přeměnit na stavební pozemky. Přitom je ale třeba vyloučit možnost „plíživé urbanizace“ a vzniku zastavěných území bez odpovídající infrastruktury.

Doc. Ing. Antonín Buček, CSc.,
Ústav lesnické botaniky, dendrologie a geobiocenologie,
Mendelova zemědělská a lesnická univerzita v Brně,
Zemědělská 1, 613 00 Brno

Citace:

BUČEK, A.: Zahrady, zahrádkářské kolonie a město Brno. Literární noviny 18 (2007): 34: 8